

"اورمی جگر گوشه آذربایجان ... دریای آتش و خون":

نگاهی اجمالی بر گزارشاتِ جریدهٔ تجدد از تهاجم مسیحیان به غربِ آذربایجان

چکیده:

این مقاله به بررسی تهاجم مسیحیان (ارامنه، آشوریان و جیلوها) به غرب آذربایجان در آغاز قرن بیستم میلادی، بر اساس گزارش‌های روزنامه تجدد (۱۳۳۵-۱۳۳۶ قمری / ۱۹۱۷-۱۹۱۸ میلادی) می‌پردازد. پس از انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و خروج نیروهای تزاری از آذربایجان، گروه‌های مسلح مسیحی با حمایت آشکار و پنهان دول غربی (به‌ویژه فرانسه، انگلیس و آمریکا) و مبلغان مذهبی، دست به تهاجم گسترده‌ای به شهرهای غربی آذربایجان از جمله اورمیه، سلماس، خوی و مرند زدند. هدف آن‌ها تصرف اراضی، ایجاد حکومت مستقل مسیحی، و در نهایت مسیحی‌سازی منطقه بود. روزنامه تجدد، به‌عنوان ارگان مطبوعاتی دموکرات‌های تبریز به رهبری شیخ محمد خیابانی، به‌طور مستمر جنایات مهاجمان را افشا می‌کرد. بر اساس گزارش‌ها، مسیحیان با یونیفرم‌های نظامی، خانه‌ها را آتش می‌زدند، اموال را غارت می‌کردند و دست به قتل عام جمعی می‌زدند. در یک گزارش، آمده است که شش هزار و یکصد ترک آذربایجانی به‌طور وحشیانه به قتل رسیدند. دولت مرکزی ایران در تهران نسبت به این فجایع بی‌تفاوت و ناتوان بود و والیان اعزامی نیز کاری از پیش نمی‌بردند. این ناکارآمدی، زمینه‌ساز قیام شیخ محمد خیابانی در آوریل ۱۹۲۰ شد. دموکرات‌های تبریز بارها از حکومت مرکزی درخواست کمک کردند، اما پاسخی دریافت نکردند. سرانجام، با ورود نیروهای عثمانی در می‌۱۹۱۸، مهاجمان شکست خورده و به شمال آذربایجان عقب رانده شدند. با این حال، نویسنده تأکید می‌کند که دشمنی مسیحیان و حامیان غربی‌شان با آذربایجان پایان نیافته و نمونه آن را می‌توان در اشغال قره‌باغ توسط ارمنستان (۱۹۸۸-۱۹۹۴) و جنایت خوجالی (۱۹۹۲) مشاهده کرد. مقاله نتیجه می‌گیرد که مطالعه دقیق تاریخ، تقویت حافظه جمعی و اتحاد ملی، تنها راه مقابله با تهدیدات تاریخی و کنونی علیه آذربایجان است.

کلمات کلیدی: آذربایجان، اورمیه، جریده تجدد، جنگ جهانی اول

استناد (آپا):

پناهی خیای، ش. "اورمی جگر گوشه آذربایجان ... دریای آتش و خون": نگاهی اجمالی بر گزارشاتِ جریدهٔ تجدد از تهاجم مسیحیان به غربِ آذربایجان. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۴، شماره ۱۲، تابستان ۱۴۰۵. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

دکتر شهرام پناهی خیای

ایمیل:

panahi@post.com

وابستگی:

دکتری تاریخ و عضو هیأت‌علمی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهربابک

"Urmia, the Heart of Azerbaijan... Sea of Fire and Blood"

A Brief Look at the Reports of the Tajaddod Newspaper on the Christian Invasion of Western Azerbaijan

Dr.Shahram Panahi Kheiavi

Email:

panahi@post.com

Affiliation:

İslamic Azad University, Shahr
Babak Branch

Associated prof.Dr in History

Abstract:

This article examines the invasion of Christians (Armenians, Assyrians, and Jelus) into western Azerbaijan at the beginning of the 20th century, based on reports from the newspaper *Tajaddod* (1917–1918 AD / 1335–1336 AH).

Following the 1917 Russian Revolution and the withdrawal of Tsarist forces from Azerbaijan, armed Christian groups, with overt and covert support from Western powers (especially France, Britain, and the United States) and missionaries, launched a widespread offensive against the western cities of Azerbaijan, including Urmia, Salmas, Khoy, and Marand. Their goal was to seize territory, establish an independent Christian government, and ultimately Christianize the region.

The newspaper *Tajaddod*, as the press organ of the Tabriz Democrats led by Sheikh Mohammad Khiyabani, continuously exposed the crimes of the invaders. According to reports, Christians, dressed in military uniforms, set homes on fire, looted property, and carried out mass killings. One report states that six thousand one hundred Turkic Azerbaijanis were brutally murdered.

The central government in Tehran was indifferent and powerless toward these tragedies, and the appointed governors could not manage the situation. This incompetence laid the groundwork for Sheikh Mohammad Khiyabani's uprising in April 1920. The Democrats of Tabriz repeatedly requested help from the central government but received no response.

Finally, with the arrival of Ottoman forces in May 1918, the invaders were defeated and driven back to northern Azerbaijan. However, the author emphasizes that the hostility of Christians and their Western supporters toward Azerbaijan did not end; evidence can be seen in Armenia's occupation of Karabakh (1988–1994) and the Khojaly massacre (1992). The article concludes that a thorough study of history, strengthening collective memory, and national unity are the only ways to confront historical and current threats against Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Urmia, Tajaddod Newspaper, World War I

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Sh. "Urmia, the Heart of Azerbaijan... Sea of Fire and Blood" A Brief Look at the Reports of the Tajaddod Newspaper on the Christian Invasion of Western Azerbaijan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 04, number 12, Summer 2026, ISSN: 3041-8690.

Urmiya, Azərbaycanın Ciyərparçası... Od və Qan Dənizi":

Dr.Şəhram Pənəhi Xiyavi

E-poçt:

panahi@post.com

Mənsubiyyət:

Tarix Doktoru

Islamic Azad University,
Shahrabak Branch/IRAN

Təcəddüd Qəzetinin Xristianların Qərbi Azərbaycana Hücumu Haqqında Məruzələrinə Qısa Bir Baxış

Xülasə:

Bu məqalə, *Təcəddüd* qəzetinin (1917–1918-ci illər / 1335–1336-cı il) məruzələrinə əsasən, 20-ci əsrin əvvəllərində xristianların (ermənilər, assuriyalılar və celular) qərbi Azərbaycana hücumunu araşdırır.

1917-ci il Rusiya İnqilabı və çar qüvvələrinin Azərbaycandan çıxarılmasından sonra, silahlı xristian qrupları Qərb dövlətlərinin (xüsusilə Fransa, İngiltərə və Amerika) və missionerlərin açıq və gizli dəstəyi ilə Azərbaycanın qərb şəhərlərinə - Urmiya, Səlməs, Xoy və Mərəndə geniş hücum keçirdilər. Məqsədləri torpaqları ələ keçirmək, müstəqil xristian hökuməti qurmaq və nəticədə bölgəni xristianlaşdırmaq idi.

Şeyx Məhəmməd Xiyabani rəhbərliyindəki Təbriz Demokratlarının mətbuat orqanı olan *Təcəddüd* qəzeti, işğalçıların cinayətlərini davamlı olaraq ifşa edirdi. Məruzələrə görə, xristianlar hərbi geyimdə evləri yandırır, malları qarət edir və kütləvi qırğınlar törədirdilər. Bir məruzədə deyilir ki, altı min bir yüz türk azərbaycanlı qəddarcasına öldürülmüşdür.

Tehrandakı mərkəzi hökumət bu faciələrə qarşı biganə və aciz idi, təyin edilən valilər də vəziyyəti idarə edə bilmirdi. Bu bacarıqsızlıq, 1920-ci ilin aprelində Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin üsyanına zəmin yaratdı. Təbriz Demokratları dəfələrlə mərkəzi hökumətdən kömək istədilər, lakin cavab almadılar.

Nəhayət, 1918-ci ilin mayında Osmanlı qüvvələrinin gəlişi ilə işğalçılar məğlub edildi və şimali Azərbaycana geri oturtuldu. Buna baxmayaraq, müəllif vurğulayır ki, xristianların və qərbli dəstəklilərinin Azərbaycana düşməniyi sona çatmayıb; bunu Ermənistanın Qarabağı işğalı (1988–1994) və Xocalı soyqırımı (1992) sübut edir. Məqalə belə nəticəyə gəlir ki, tarixin dərinindən öyrənilməsi, kollektiv yaddaşın gücləndirilməsi və milli birlik, Azərbaycana qarşı tarixi və cari təhdidlərlə mübarizənin yeganə yoludur.

Açar sözlər: Azərbaycan, Urmiya, Təcəddüd Qəzeti, Birinci Dünya Müharibəsi

CITATION (APA):

Pənəhi Xiyavi, Ş. Urmiya, Azərbaycanın Ciyərparçası... Od və Qan Dənizi": Təcəddüd Qəzetinin Xristianların Qərbi Azərbaycana Hücumu Haqqında Məruzələrinə Qısa Bir Baxış. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 04, nömrə 12, Yay 2026, ISSN: 3041-8690.

"Urmiye, Azerbaycan'ın Ciğerparesi... Ateş ve Kan Denizi":

Dr. Şehram Panahi Kheiavi

E-posta:

panahi@post.com

Üyelik:

Hiyavi.Öğr. Üyesi, Islamic
Azad University, Shahrabak
Branch/IRAN.

Tecddüd Gazetesi'nin Hristiyanların Batı Azerbaycan'a Saldırısına İlişkin Raporlarına Kısa Bir Bakış

Özet:

Bu makale, *Tecddüd* gazetesinin (1917–1918 / 1335–1336) raporlarına dayanarak, 20. yüzyılın başlarında Hristiyanların (Ermeniler, Süryaniler ve Celular) batı Azerbaycan'a istilasını incelemektedir.

1917 Rus Devrimi ve Çarlık kuvvetlerinin Azerbaycan'dan çekilmesinin ardından, silahlı Hristiyan gruplar, Batılı devletlerin (özellikle Fransa, İngiltere ve Amerika) ve misyonerlerin açık ve gizli desteğiyle Azerbaycan'ın batı şehirleri olan Urmiye, Salmas, Hoy ve Merend'e karşı geniş çaplı bir saldırı başlattı. Amaçları toprakları ele geçirmek, bağımsız bir Hristiyan hükümeti kurmak ve nihayetinde bölgeyi Hristiyanlaştırmaktı.

Şeyh Muhammed Hiyabani liderliğindeki Tebriz Demokratları'nın basın organı olan *Tecddüd* gazetesi, işgalcilerin suçlarını sürekli olarak ifşa ediyordu. Raporlara göre, Hristiyanlar askeri uniformalarla evleri ateşe veriyor, malları yağmalıyor ve toplu katliamlar gerçekleştiriyorlardı. Bir raporda, altı bin yüz Türk Azerbaycanlının vahşice öldürüldüğü belirtilmektedir.

Tahran'daki merkezi hükümet bu trajedilere karşı kayıtsız ve acizdi, atanan valiler de durumu kontrol edemiyordu. Bu beceriksizlik, Nisan 1920'de Şeyh Muhammed Hiyabani'nin ayaklanmasına zemin hazırladı. Tebriz Demokratları defalarca merkezi hükümetten yardım istedi, ancak yanıt alamadılar.

Nihayet, Mayıs 1918'de Osmanlı kuvvetlerinin gelişiyi işgalciler yenildi ve kuzey Azerbaycan'a geri püskürtüldü. Bununla birlikte, yazar Hristiyanların ve batılı destekçilerinin Azerbaycan'a düşmanlığının sona ermediğini vurguluyor; bunun kanıtı Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali (1988–1994) ve Hocalı katliamıdır (1992). Makale, tarihin derinlemesine incelenmesi, kolektif hafızanın güçlendirilmesi ve ulusal birliğin, Azerbaycan'a karşı tarihsel ve güncel tehditlerle mücadelenin tek yolu olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Urmiye, Tecddüd Gazetesi, I. Dünya Savaşı

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Ş. "Urmiye, Azerbaycan'ın Ciğerparesi... Ateş ve Kan Denizi": Tecddüd Gazetesi'nin Hristiyanların Batı Azerbaycan'a Saldırısına İlişkin Raporlarına Kısa Bir Bakış. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 04, sayı 12, Yaz 2026, ISSN: 3041-8690.

مقدمه:

تهاجم مسیحیان و اکراد به غرب آذربایجان در آغاز قرن بیستم میلادی نقطه عطفی در تاریخ معاصر ما محسوب می‌گردد. در تمامی موارد، هدف اصلی مهاجمان بیگانه حول به وحشت افکندن و قتل عام ترکان آذربایجان و سپس کوچاندن اقوام یابی خود با قصد تصاحب این سرزمین بوده است. گرچه در دوران یاد شده، مهاجمان با شجاعت آذربایجانی‌ها و نیروهای رهایی‌بخش عثمانی شکست خوردند، ولی اغراض کشورهای غربی در ایجاد مناطق مورد منازعه بین ملت‌ها و رواج تروریسم، موجب شده که از یک قرن گذشته تا کنون همچنان مخاطرات به اشکال گوناگون ادامه یابند. حتی، امروزه هم‌دلی ارامنه ایران با ارمنستان اشغالگر و اقدامات تروریستی و ادعاهای ارضی مهاجران کرد در غرب آذربایجان به تحلیل‌گر تاریخی گوشزد می‌کند که شرایط کنونی در دهه اول قرن بیست و یکم تفاوت چندانی با وقایع اوایل قرن بیستم میلادی ندارد و مخمصه‌ها در موضوع امنیت اجتماعی و ملی آذربایجان به قوه خود باقی‌است و لذا برای مقابله با آن همواره می‌بایست که چاره‌اندیشی گردد.

بدین‌نهیج، کنش‌های برانگیخته در مورد رفتار این مهاجمان و مهاجران مدعی، نا امنی‌های اجتماعی و بحران‌های ملی را برمی‌انگیزاند و در صورت بی‌تفاوتی این خطرناک‌ترین عامل برای افول جوامع است. در فاصله سال‌های ۱۹۸۸ لغایت ۱۹۹۴ میلادی (عمدتاً پس از فروپاشی شوروی)، کشور ارمنستان بخشی از سرزمین جمهوری آذربایجان را با فجایع هولناک اشغال کرد و در تمامی سال‌های اشغالگری تا لحظه شکست تحقیرآمیزشان از نیروهای نظامی آذربایجان در پاییز ۲۰۲۰ میلادی، با بی‌شرمی بین مردم ارمنستان و ملل دنیا جوری وانمود می‌کردند که گویا خود صاحبان سرزمین‌های اشغالی هستند. در این میان، به نشانه قدرت‌دانی از اشغال آذربایجان توسط ارمنستان، اقلیت ارامنه ایران نیز از خوشحالی در پوست خود نمی‌گنجیدند؛ به طور نمادین موزه کلیسای جامع وانک در محله جلفای شهر اصفهان طی سال‌ها نقشه‌ای از ارمنستان بزرگ را به نمایش عموم گذاشته است که در آن علاوه بر عراق و سوریه و ترکیه، بخش‌هایی از آذربایجان ایران نیز در قلمروی ادعایی کشور ارمنستان قلمداد می‌شود و در خروجی موزه دفترچه‌ای قرار دارد که تا بازدیدکنندگان بنا بر میل خود، لابد بعد از دیدن آن جغرافیای پنهان مشعوف شده و یادداشتی مبنی بر ستایش این نقشه تجزیه‌طلبانه بنویسند. این نقشه و آرمان‌های سیاسی مترتب بر آن به ما می‌گوید که فجایع تهاجم مسیحیان به اراضی غربی آذربایجان در دهه دوم قرن بیستم میلادی تا چه حد حاد و خطرناک بوده و مسبب چه حوادث مخاطره‌آمیزی در حال حاضر و آینده این خطه خواهد شد.

در اینجا، ملاحظه تاریخ سهم عظیمی در پاسخ به سؤال‌های همیشه تکرارشونده درباره جایگاه و موقعیت ما در موضوعات و وظایف ملی ما ایفا می‌کند: «ریشه‌های تاریخی بحران در کجا نهفته است؟»؛ «تهدیدات حوزه امنیت ملی آذربایجان شامل چه مسائلی است؟» و «در حال انجام چه کاری باید باشیم؟»؛ لذا، مقاله حاضر به ایجاز و اختصار هرچه تمام، صرفاً تلاش دارد که در ایام اشاره شده نامی‌های اجتماعی و ملی آذربایجان در نتیجه تهاجم مسیحیان به غرب آذربایجان و سیاست دول غربی را در

این رابطه توضیح دهد و از تمام آذربایجانی‌ها به جد تقاضا دارد که بیشتر از هر چیز به مثابه مایه هشدار به این مقوله بنگرند و مؤکداً از خود بپرسند که دلایل تهاجم مسیحیان به غرب آذربایجان در آغاز قرن بیستم میلادی چه بوده است؟ چه تأثیر و تأثراتی در سرنوشت فعلی آذربایجان برجای گذارده؟ و برای حل مشکلات امنیتی در آینده چه اقداماتی باید صورت پذیرد؟ در اینجا، مسلماً تلاشی برای ارائه پژوهش جامعی در این باره نداشته‌ام، بلکه همان‌گونه که گفته شد هدف اصلی تنها معرفی اجمالی حوادث آن دوران برای آگاهی خوانندگان محترم می‌باشد.

«مصیبت اورمی، جگرگوشه آذربایجان»^۱:

تحلیل جنبش خیابانی؛ حوادث و رخدادها

ایالت آذربایجان نقش عمده‌ای در عمیق‌تر شدن جنبش مشروطه‌خواهی داشت و از این‌رو یک دوره تجربه انقلابی را پشت سر گذاشت. پس از پیروزی مشروطه و در جریان کودتای محمدعلی‌شاه، این منطقه به صحنه مبارزه تمام عیاری برای اعاده مشروطه تبدیل شد. تنها شهر تبریز در پی این ماجرا ۱۱ ماه (۲۳ ژوئن ۱۹۰۸ الی ۲۹ آوریل ۱۹۰۹ میلادی) در محاصره تمام کودتاگران قرار داشت. این محاصره با ورود نیروهای روسی به آذربایجان در هم شکست، لیکن حتی بیش از گذشته حضور روس‌ها بحران سیاسی اجتماعی را گسترش داد. مضافاً، طی سال‌های ۱۹۰۸ الی ۱۹۱۱ میلادی، شورش‌های کم‌وبیشی اعم از ایلات و عشایر، سلطنت‌طلبها و یا عناصر ضد مشروطه در بیشتر ولایات آذربایجان در جریان بود. پس از واقعه اولتیماتوم ۱۳۲۹ هجری / ۱۹۱۱ میلادی روسیه به ایران، آذربایجان به خاطر مقاومت سرسختانه در برابر اولتیماتوم بهای سنگینی را پرداخت: در محرم ۱۳۳۰ هجری / دسامبر ۱۹۱۱ میلادی روس‌ها پس از اشغال آذربایجان، عامل سرسپرده خود، یعنی صمدخان شجاع‌الدوله را حاکم ایالت کردند. شخص اخیر برای سرکوب مشروطه‌خواهان، فضای امنیتی شدیدی را برقرار ساخت و گسترش این وضعیت حتی به قلمرو عمومی و خصوصی مردم شهری و روستایی نیز کشیده شد.

با آغاز جنگ اول جهانی (۱۹۱۸-۱۹۱۴ میلادی)، آذربایجان به دلیل موقعیت استراتژیکیش به صحنه نبرد مداومی برای نیروهای دول متحارب در جنگ تبدیل شد. نتایج اقتصادی و اجتماعی این جنگ جهانی برای آذربایجان فاجعه‌بار بود. بعد از آن، در فاصله وقوع انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ میلادی در روسیه تا خروج نیروهای نظامی‌شان از آذربایجان تا جمادی الاول ۱۳۳۶ هجری / مارس ۱۹۱۸ میلادی، سربازان روسی سبوعانه به غارت شهرها و روستاها و دزدیدن اموال مردم پرداختند تا دست خالی به کشور

۱. عنوان مذکور را از تیتراژ یکی از سرمقاله‌های مهم جریده تجدد برگزیدم که گزارش مبسوطی را در موضوع جنایات مسیحیان در جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق/ مارس ۱۹۱۸ میلادی در اورمیه منتشر کرده است. برای آگاهی، نک. تجدد، سال اول، ش ۸۰ (۲۲ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۱.

خود بازنگردند.^۲ در این بزنگاه تاریخی و ایام بسیار سخت و بحرانی بود که ناگهان دو تهاجم ویرانساز توسط بیگانگان به غرب آذربایجان به وقوع پیوست: یکی، هجوم مسیحیان (ارامنه، آشوریها و جلوها) و دیگری، حمله اکراد به سرکردگی اسماعیل سیمیتقو (یک جنایتکار بی تمدن و یاغی).

اما، از خطرناکترین بحران‌های فوق‌الذکر در حوزه امنیت ملی که با مقاصد قدرت‌های اروپائی نیز در آمیخته بود، تهاجم دسته‌های مسلح مسیحی به غرب آذربایجان است، زمینه آن نیز در اوائل جنگ جهانی به سیاست روس‌ها مبنی بر تسلیح و استقرار واحدهای شبه‌نظامی مسیحی در مرزهای ایران و ترکیه برای ضربه زدن به منافع ترکیه عثمانی باز می‌گردد.^۳ لیکن، وقتی نظامیان روسیه تزاری پس وقوع انقلاب ۱۹۱۷ مجبور به تخلیه آذربایجان شدند، بی‌درنگ خیل وسیعی از «ارامنه، آشوریان (آسوریان) و جیلوهای (جلو) مسیحی» در مناطق غربی آذربایجان به هم‌پیوسته و تهاجمات ناگهانی خود را به منظور تصرف اراضی این سرزمین و کسب حکومت مستقل آغاز نمودند. اولین شبیخون مسیحیان به شهر مرنند در ۸ شوال ۱۳۳۵ هجری/۲۸ ژوئیه ۱۹۱۷ میلادی، گزارش شد^۴ و به تدریج به حملات افزوده شد تا اینکه تا جمادی‌الآخر ۱۳۳۶ هجری/مارس ۱۹۱۸ میلادی به اکثر شهرهای غربی آذربایجان (اورمیه، خوی، سلماس و سایر) مسلط شدند.^۵ در این تاخت و تازهای وحشیانه، مسیحیان با یونیفرم‌های نظامی در انظار ظاهر شده و با ایجاد رعب و وحشت از قبیل آتش زدن منازل، تاراج اموال و گشتار دسته جمعی مردم، زمینه کوچ اجباری اهالی بومی و سپس اسکان اقوام رمنده خود را فراهم می‌کردند.^۶

وقایع گفته شده مصادف است با آغاز «جنبش شیخ محمد خیابانی در آذربایجان» و به روایت «سیداحمد کسروی» (تاریخ‌نگار مشروطه و آذربایجان) در اوان این وقایع هولناک، حزب (= فرقه) دموکرات آذربایجان به رهبری خیابانی جز فشار آوردن به «حاجی‌محتشم‌السلطنه» پیشکار ولیعهد (محمدحسن میرزا) و والی آذربایجان کار چندانی از دستشان بر نمی‌آمد و او نیز با کمال بی‌کفایتی تعداد کمی از قزاق‌ها را برای مقابله با مهاجمان اوباش گسیل داشت، ولی ایشان کاری از پیش نبرده و

۳. برای مباحث اشاره شده، نک. شهرام پناهی خیای، «بررسی ماهیت سیاسی اجتماعی جنبش شیخ محمد خیابانی»، پایان‌نامه دکتری تخصصی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ۱۳۸۸، فصل اول، ص ۱۱۷-۱۱۵. گزارشات روزنامه تجدد طی سال‌های اشاره، بیانگر تداوم بی‌وقفه غارتگری روستاها و شهرهای آذربایجان توسط سربازان روسی می‌باشد. برای نمونه، مراجعه کنید به: تجدد، سال اول، ش ۳۶ (۱۶ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)، ص ۲؛ ش ۵۵، (۱۹ صفر ۱۳۳۶ ق)، ص ۳ و همان، سال اول، ش ۷۸ (۱۵ جمادی الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۳.

3. Simon Vartzian, Armenia and the Armenian Question, Boston, Hairenik 1943, P. 34

۴. تجدد، سال اول، ش ۲۹ (۱۸ شوال ۱۳۳۵ ق)، ص ۳؛ ش ۳۳ (۲ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)، ص ۲ و ش ۳۴ (۴ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)، ص ۱.
۵. همان، سال اول، ش ۸۵ (جمادی‌الآخر ۱۳۳۶ ق)، ص ۲ و سیداحمد کسروی، قیام شیخ محمد خیابانی، ویرایش و مقدمه محمدعلی همایون کاتوزیان، چ ۲ (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۸)، ص ۱۰۹.

۶. برای آگاهی بیشتر، بنگرید: تجدد، سال اول، ش ۳۶، ص ۳؛ ش ۴۰ (۳۰ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)، ص ۳؛ ش ۴۳ (ذی‌حجه ۱۳۳۵ ق)، ص ۳؛ ش ۴۹ (۲۱ محرم ۱۳۳۶ ق)، ص ۳؛ ش ۵۰ (۲۴ محرم ۱۳۳۶ ق)، ص ۳؛ همان، سال اول، ش ۵۱ (۲۸ محرم ۱۳۳۶ ق)، ص ۳؛ همان، سال اول، ش ۵۲ (۳ صفر ۱۳۳۶ ق)، ص ۲؛ همان، سال اول، ش ۵۷ (۲۶ صفر ۱۳۳۶ ق)، ص ۲؛ همان، سال اول، ش ۶۱ (۴ ربیع‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۱؛ ش ۶۲ (۱۸ ربیع‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۲؛ ش ۶۴ (۲۵ ربیع‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۱؛ ش ۷۱ (۱۹ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ ق)، ص ۲؛ ش ۷۸ (۱۵ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۲ و ضمناً به یک منبع تازه‌یاب در خصوص جنایات وحشیانه مسیحیان در آذربایجان توجه شود: خاطرات غلام خان حشمت اورمیه‌ای، مویه‌های شهر غریب (اورمیه: انتشارات یاز، ۱۳۷۸).

شکست خوردند.^۷ با این حال، دموکرات‌های تبریز دست‌بردار نبودند و رشته‌ای از درخواست‌های خود در موضوع «نامنی آذربایجان» در خلال سال‌های ۱۳۳۸-۱۳۳۵ هجری/ ۱۹۲۰-۱۹۱۷ میلادی را به تهران مخابره کرده و آن‌ها را به اعزام نیرو برای ریشه‌کنی نابسامانی‌ها در آذربایجان فراخواندند. هم‌چنین، والیان گوناگونی که از تهران اعزام می‌شدند یا نخواستند یا نتوانستند بر شرایط و هم‌انگیز فوق‌الذکر مسلط شوند. این سوءمدیریت که دیگر قابل تحمل نبود، دموکرات‌های تحت رهبری خیابانی را بر آن داشت که با اشاره به اهم این اوضاع خطیر در بیانیه ۱۸ رجب ۱۳۳۸ هجری/ ۷ آوریل ۱۹۲۰ میلادی، خود تصمیم به اعاده نظم و امنیت در آذربایجان بگیرند.^۸

چنانچه گفته شد، تهاجم مسیحیان به آذربایجان مورد حمایت آشکار و نهان میسونرها و دیپلمات‌های سیاسی انگلیس، آمریکا و به‌خصوص فرانسوی‌ها بود.^۹ در واکنش به این شرایط، روزنامه تجدد در سال ۱۳۳۶ هجری/ ۱۹۱۷ میلادی، به طور مرتب شواهد مربوط به اغراض و مقاصد اروپائیان و تهییج و تشویق مسیحیان طغیانگر برای جداسازی مناطق غرب آذربایجان را منتشر نمود. هم‌چنین، فرانسه زودتر از بقیه دول غربی سعی داشت تا تشکیلات سیاسی - نظامی خود را در آذربایجان غربی سازمان‌دهی کند، بنابراین به‌ناگاه سرو کله تعداد زیادی از صاحب‌منصبان و نظامیان آن‌ها در اینجا و آنجا مشاهده گردید. در ۵ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ هجری/ ۱۹ ژانویه ۱۹۱۸ میلادی روزنامه تجدد این پرسش را با کلامی مشحون از مواخذه و اعتراض مطرح کرد که: «ما این کلمات (صاحب‌منصبان فرانسه) و (تشکیلات) را نمی‌فهمیم، فرانسه‌ها در اورمی‌ه چکار می‌کنند؟».^{۱۰} در ادامه، تجدد تلاش داشت تا مدارکی مستدل‌تری دال بر سوءنیت فرانسوی‌ها در آذربایجان غربی و تلاش مشترکشان با انگلیش و آمریکایی‌ها در ایجاد تشکیلات پلیس غرب و کمک به مسیحیان برای ایجاد آشوب و نا امنی ارائه کند. در انتهای یکی از این گزارش‌ها، بی‌تفاوتی و بی‌عملی و یا درماندگی حکومت مرکزی مورد سرزنش قرار گرفت و در آمادگی تمام برای مبارزه و صیانت از مرزهای آذربایجان تاریخی قاطعانه گفته شد که:

«بغیرت مجرب آذربایجانیان قسم، - قسم برون پاک شهیدان این خطه قهرمان‌پرور، ...»

۷. کسروی، قیام شیخ محمد خیابانی، ص ۱۱۰.

۸. دموکرات‌ها در عمل نیز نشان دادند که مصمم هستند که به اوضاع آشوب‌زده آذربایجان پایان بخشند. از همان ابتدای قیام اقدامات همه‌جانبه‌ای برای برقراری امنیت در تبریز صورت گرفت. هم‌چنین، خیابانی نیرویی را برای مهار هرج‌ومرج شاهسون‌ها در شوال ۱۳۳۸ هجری/ ژوئیه ۱۹۲۰ میلادی، به قره‌داغ گسیل داشت که عملیاتشان با موفقیت توأم بود. برای آگاهی بیشتر، نک. سیداحمد کسروی، تاریخ هیجده‌ساله آذربایجان، بازمانده تاریخ مشروطیت ایران، ج ۱۲ (تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸)، ص ۸۵۲. برای تأکید خیابانی در خصوص برقراری امنیت در کل آذربایجان و سپس تعمیم آن به سراسر ایران، نک. تجدد، ش ۵۷، نمرة مسلسل ۱۹۳ (۵ شوال ۱۳۳۸)، ص ۳-۲.

۱۰. برای اطلاع از نیت تهاجم مسیحیان به آذربایجان غربی با هدف کسب حکومت مستقل و حمایت کشورهای اروپائی در این رابطه، نک. کسروی، قیام شیخ محمد خیابانی، ص ۱۰۹-۱۰۸ و ۱۱۹؛ کسروی، تاریخ هیجده‌ساله...، ص ۶۲۰-۶۱۹ و ۶۹۸-۶۸۵ و ۶۸۵-۶۸۵ و ۷۰۸ و ۷۱۲-۷۲۴ و ۷۵۱-۷۵۷ و ۷۴۸-۷۴۷ و ۷۶۴-۷۵۷ و ۸۴۱-۸۳۹ و برای فعالیت میسونرهای اروپائی طی سال‌های ۱۹۲۶-۱۹۱۷ میلادی در زمینه‌های فرهنگی و سیاسی بین مسیحیان منطقه و تلاششان برای سازمان‌دهی آنها در آذربایجان، رجوع کنید به: سازمان کتابخانه و اسناد ملی ایران، سندهای شماره ۲۹۹۷ و ۲۹۰۰۰۲۹۹۸ و ۲۹۰۰۰۳۶۰۷ و ۲۹۷۰۱۹۸۷۰ و ۳۱۰۰۰۱۱۷۷.

۱۰. تجدد، سال اول، ش ۶۷ (۵ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶)، ص ۲.

که دیگر تحمل نخواهیم داشت، ... پس است»^{۱۱}

هم‌چنین، مطرح شد که در صورت ناآگاهی، سرنوشت چه دام‌های بی‌رحمانه‌ای پیش‌روی ملت‌ها می‌گذارد؛ زمانی که بزرگ‌منشی و مهمان‌نوازی ترک‌های آذربایجان که خصلت برجسته آن‌هاست، باعث شد که مسیحیان خائن، درمانده و گرسنه و کردهای کوچنشین و مستأصل به این خطه پناه آورند و در کنف رحمت و یاری مردم شرافتمند قرار گیرند، ولی همان‌ها با گستاخی و رذالت بازیچه اغراض دول غربی شده و بر ساکنان بومی ترک آذربایجان شوریدند و هم‌اینکه نیت مخرب استعمارگران نیز تمامی ندارد، مگر با تشکیل و گسترش نیروی نظامی ملی و ژاندارمری که دل‌سوزانه بتواند امنیت را در ایالت معظم آذربایجان برقرار کند و نیز سوال اصلی این است که با توجه این تجربه تاریخی وظیفه ما چه خواهد بود؟:

«بعد از آنچه بنام مهمانی و مهمان‌نوازی بگردن ما گذاشته اند، ... (مهمان) دیگر نمی‌خواهیم... پلیس جنوب، پلیس غرب، پلیس شمال اینها یک‌عده تشویقات و رجزخوانیها (Provocations) است که برای ایفاظ و تنبیه ما خوب خدمت خواهند کرد. عجالتاً ژاندارم می‌خواهیم...»^{۱۲}

بلافاصله پس از نگرانی‌های یاد شده، دموکرات‌ها در ۱۱ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ هجری/ ۲۳ فوریه ۱۹۱۸ میلادی، ضمن تلگرافی «فعالیت اجانب را در حدود غرب، خاصه اورمیه» را به اطلاع به هیئت وزرا در تهران گزارش کردند، منتها و طبق معمول پاسخ درخوری دریافت نکردند.^{۱۳} در این میان، شرارت مسیحیان روزبه‌روز گسترده شد و در جریان آن شهرها و روستاها را به‌خصوص در اورمیه و سلماس اشغال و پس از قتل‌عام بی‌رحمانه مردم (= همانا نسل کشی) و غارت اموالشان خود جایگزین ساکنین بومی می‌شدند. تجدد در تاریخ ۲۵ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ هجری/ ۹ مارس ۱۹۱۸ میلادی در گزارشی با عنوان: «شش‌هزار و یکصد نفر» ترک آذربایجانی «مقتول»، وقایع جان‌گداز غرب آذربایجان و نقش عوامل اروپایی در این وقایع را این گونه شرح میدهد:

«امروز، انگلیسیها، آمریکائیها، فرانسویها، که سرگنهار خود را افکنده، در پیش منظره خونین شش هزار و یکصد نفر... که قربانیان معصوم آثوریهای ایشان شده‌اند، - و توده‌های خاک و خاکستر اورمی، - یارای تلفظ یک کلمه تکذیب، و قدرت اظهار یک حبه تأسف را، در خود نمی‌بینند، - بلی امروز انگلیسیها، آمریکائیها و فرانسویهای تمدن‌مآب، میتوانند شاد شد: آثوریها، با اسلحه و پول و رهنمائی، و تشویق ایشان شش‌هزار و یکصد نفر زن و بچه و مرد بی سلاح... را ضرب و قتل، احراق، و ریزو ریز کرده‌اند!»^{۱۴}

۱۱. همان، سال اول، ش ۷۵ (۴ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۱.

۱۲. همان.

۱۳. بیانیهای مستقل «کمیته ایالتی آذربایجان در مورد فعالیت اجانب در تحریک مسیحیان»، همان، سال اول، ش ۷۷ (۱۱ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۱.

۱۴. همان، سال اول، ش ۸۱ (۲۵ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۳.

ادامه شرح حال مذکور ذیل عنوان: «آثوری در اورمی حکومت می کند»، به طور خلاصه، سه کشور انگلیس و آمریکا و فرانسه و مسیونرهای اروپایی برای حمایت از مسیحیان در «تهاجم به غرب آذربایجان و مسیحی سازی آن مناطق» را مستقیماً و صراحتاً مسئول می داند و این که مسیحیان منطقه که حتی فهم و شعورشان باعث مزاح و مسخره خود آن کشورهاست، تا چه حد بازیچه دول غربی هستند:

«آثوریها، که نمایندگان انگلیس و آمریکا و فرانسه آنها را: «احمق، وحشی، نادان، متعصب و ... و . . . می نامند، ولی هنوز در تقویت و حمایت آنها کوتاهی نمی ورزند؛ چه میگوئیم، از جانب آنها شرایط بمیان می آورند؛ - امروز در اورمی حکم می رانند:

می گویند:

- باید ... [ترکهای آذربایجان] - که اسلحه ندارند - اسلحه خودشان را تسلیم کنند !
 - باید حاکم اورمی از آثوریها باشد !
 - باید قوه نظامی از آثوریها تشکیل داد !
- با صد ادعای دیگر که بیش از این به تحریر و تکرار آن تحمل نداریم
- باید در خیال خوی و سلماس باشیم !
- سیل خونین و آتشین که از روی اورمی گذشته، آن ولایت بیگناه را بالمره خراب و ویران ساخت، با دستهایی فراهم آورده شده و با نقشه و ترتیباتی تهیه گشته است که برای توسیع دائره تخریبات خودش نقصانی ندارد:
- انبار اصلحه آنها مملو؛
 - ارکان حرب متشکل از نظامیان فرانسه، آماده؛
 - پول آمریکائی حاضر؛
 - آذوقه کافی و بلکه زائد در مخزنهای مسیونرها موجود؛ و ... و ... اولین تدبیر که حس دفاع از جان، بکمترین مخلوق زنده، الهام می نماید، عبارت از تحدید تسلط «بلیه و مصیبت است. دولت باید بدون نظیره تراشی، بسامحات معمولی خودش، در فکر سلماس و خوی باشد».^{۱۵}

در این هنگامه و پس از گذشت چند هفته از حوادث دلخراش، مردم آذربایجان به سرعت متوجه شدند، توطئه بزرگتری در راه است و نیز دریافتند که دولت بریتانیا و سرویس های مخفی اش در حال برنامه ریزی و تجهیز و تسلیح مسیحیان بر علیه ترکیه

است که در صورت موفقیت و به عنوان «پاداش خیانت» «دولت مستقل مسیحی در بخش‌هایی از ترکیه و غرب آذربایجان» تشکیل خواهد شد، دموکرات‌های تبریز به زعامت خیابانی که با دقت هرچه تمام مسائل غرب آذربایجان را زیر نظر داشتند، به اسنادی دست یافتند که یکی از آن‌ها در سرمقاله تیتراژ روزنامه تجدید در تاریخ ۳ جمادی الاخری ۱۳۳۶ هجری/ ۱۶ مارس ۱۹۱۸ میلادی با عنوان: «**آشوریه‌ها و مشوقین آنها**» برای آگاهی حکومت مرکزی و تنویر افکار عمومی، منتشر گردید. این سند همانا مکتوبی از عوامل دست‌انکار در انتظام تروریسم مسیحی در منطقه بود و آشکارا در آن مشخص می‌گردید که ایده تشکیل پلیس غرب در آذربایجان نوعی تشکیلات نظامی، سیاسی و مخفی است و هدف اصلی‌اش نیز تبدیل آذربایجان به مثابه پایگاهی برای حمایت از مسیحیان مهاجم به این سرزمین است و هم‌چنین سازمان‌دهی آن‌ها تا جایی پیش خواهد رفت که با نسل‌کشی ترک‌های آذربایجان، نهایتاً حکومت مستقل مسیحی در این خطه تأسیس گردد و به‌طبع آن، تدریجاً اروپایی‌ها از آن برای تحت فشار قرار دادن ترکیه و اهداف سیاسی‌شان در قفقاز بهره‌جویی کنند.^{۱۶}

هر آنچه که از این پستی و بی‌شرمی در تاریخ معاصر باید بفهمیم این است که تهاجم برنامه‌ریزی شده مسیحیان حکایت از ابعاد وخیم این غائله در بحث امنیت ملی آذربایجان دارد. حکومت مرکزی که بسیار بی‌تفاوت و ناتوان درباره رخدادهای گفته شده رفتار می‌کرد - که گویی هیچ اتفاقی نیوفتاده - خشم ترک‌های آذربایجان را برانگیخت.^{۱۷} اوضاع بگونه‌ای اسفبار بود که برای نمونه «فرقه دموکرات مترقیون ایران» در تفلیس تصمیم به جمع‌آوری اعانه برای مردم فلاکت‌زده آذربایجان ایران نمود.^{۱۸} مطبوعات تبریز، از همان آغاز این وقایع دست به افشاگری زدند و گاه عاجزانه از حکومت مرکزی در تهران خواستند که به کمک آذربایجان بشتابند.^{۱۹}

جریده تجدید به نقل از نامه یک آذربایجانی به روزنامه «آچیق سوز» باکو در موضوع مردم آذربایجان غربی، به طور پرسش‌انگیزی از این مسئله شکوه می‌نماید که چگونه آوارگان در مراجعه به سفارتخانه‌های ایران در خارج از کشور، مورد بی‌مهری دیپلمات‌های هم‌وطن ایرانی خود قرار می‌گیرند:

۱۶. همان، س ۱، ش ۸۴ (۳ جمادی‌الآخر ۱۳۳۶ ق)، ص ۱.
۱۸. آشوب‌طلبی مسیحیان در آذربایجان تا سال ۱۳۳۸ هجری/ ۱۹۲۰ میلادی، ادامه داشته است. برای آگاهی: پناهی‌خیای، «بررسی ماهیت سیاسی اجتماعی جنبش شیخ محمد خیابانی، ف اول. مضافاً، توجه شود به سندی با عنوان: «ترجمه رئیس گمرکات زنگنه مورخه ۲۸ سرطان ۱۲۹۹ شمسی» در خصوص ناتوانی آن اداره برای ثبت نام افراد و اموال آوارگان آذربایجانی که معروض حملات ارامنه قرار گرفته بودند: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، شماره سند ۲۴۰۰۰۱۱۲۸.
۱۹. تجدید، سال اول، ش ۳۵ (۱۰ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)، ص ۲-۱.
۲۰. «غارت شدگان گروس»، همان، سال اول، ش ۴۸ (۱۴ ذی‌حجه ۱۳۳۵ ق) ص ۱؛ «آشوریه‌ها و جلوه‌ها»، ش ۷۹ (۱۸ جمادی الاول ۱۳۳۶ ق)، ص ۱؛ «مصیبت: ارومی، جگرگوشه آذربایجان» ارومی در میان آتشها»، همان، سال اول، ش ۸۰ (۲۲ جمادی الاول ۱۳۳۶ ه ق)، ص ۲-۱، «آشوری در ارومی حکومت می‌کند»، همان، سال اول، ش ۸۲ (۲۷ جمادی الاول ۱۳۳۶ ه ق) ص ۱؛ «فریاد الم»، ش ۸۵ (۵ جمادی‌الآخر ۱۳۳۶ ق) و «بیچاره آذربایجان... بدبخت آذربایجان»، تبریز، سال دهم، ش ۸ (۳ صفر ۱۳۳۸ ق)، ص ۲-۱.

«واقعاً شرم‌آور است که یکنفر ایرانی در یک جریده خارجی داد بزند و ناله نماید که آژانه‌های مأمور حفظ حقوق آنان به حالت رقت آور آن مصیبت زدگان اعتنایی ندارند و باین وسیله اهالی بومی و برادران اسلامی آذربایجان قفقاز را به استمداد و استعانت خود دعوت نمایند تمام بلیات و صدمات ناشی از یک هرج و مرج فوق العاده است که در مرکز مملکت و در وزارت خارجه حکمفرما بود».^{۲۰}

همان‌گونه که چندین‌بار در ذیل مفهوم امنیت ملی در مقاله حاضر به آن تأکید کردیم، تمامی مشخصه‌های این مفهوم در پی تهاجم مسیحیان به آذربایجان دیده می‌شود که عبارت است از: کوتاهی حکومت در برقراری امنیت؛ کردار غیرقانونی جمعی و ترس مردم در از دست دادن بخشی از جمعیت یا خاک سرزمین خود. «روزنامه تبریز» به شیوه معنی‌داری در روز آغاز قیام خیابانی، در اشاره به اعمال مسیحیان و اکراد در غرب آذربایجان این سؤال را مطرح می‌کند: «باید دید که دولت متبوع و ملت محبوب کدامین فکر اساسی را در اصلاحات این ایالت بلا دیده به موقع اجرا خواهند گذاشت؟».^{۲۱} در حقیقت، این پرسش به صورت غیرمستقیم به منشاء اجتماعی قیام خیابانی در آذربایجان اشاره داشت و از چشم انداز روزنامه‌ای که حتی مدیر مسئول آن کربلایی آقاحسین فشنگچی در جناح مخالف خیابانی و از حامیان دولت و ثوق‌الدوله نخست‌وزیر وقت بود، ارزیابی نسبتاً مهمی از اوضاع مخاطره‌آمیز به حساب می‌آمد.

به‌فراجم، تهاجم و طغیان وحشیانه مسیحیان با ورود نیروهای نجات‌بخش ترکیه عثمانی به آذربایجان ایران در اواخر شعبان ۱۳۳۶ هجری / می ۱۹۱۸ میلادی و عقب راندن آن‌ها به قسمت‌های شمالی آذربایجان که تحت کنترل روسیه بود، پایان یافت. در این جریان کسروی، شادمانی و استقبال مردم آذربایجان از ارتش عثمانی را اینگونه به تصویر کشیده است:

«بیچاره مردم پس از شش ماه گرفتاری خود را آزاد دیدند، زنان و مردان بیرون ریخته و از عثمانیها پیشنواز

کردند. بسیاری ازایشان نیمه جانی می‌داشتند و خود نمی‌دانستند گریه کنند یا شادی کنند».^{۲۲}

نهایتاً، وقایع تلخ گفته شده با نجات «آذربایجان ایران»، ولی با تأسیس کشور ارمنستان در اراضی تاریخی «شمال آذربایجان» به پایان رسید، لیکن دشمنی و عناد ابدی آن‌ها و حامیان غربی‌شان، همچون فرانسه با سرزمین آذربایجان پایان نپذیرفت. تاریخ

۲۱. تجدد سال اول، ش ۷۳ (۲۶ ربیع الثانی ۱۳۳۶ق)، ص ۴.

۲۲. تبریز، سال یازدهم، ش ۴۷، (۱۸ رجب ۱۳۳۸ق)، ص ۳-۴.

۲۳. کسروی، تاریخ هیجده‌ساله، ... ص ۷۶۰.

به ما می گوید که آنان نگاه تاریکی به انسانیت دارند و صرفاً کافی است که جنایاتِ شنیع آن‌ها در شهر خوجالی (۲۵ و ۲۶ فوریه ۱۹۹۲) و سایر شهرهای قره‌باغ جمهوری آذربایجان را در منتهی‌الیه قرن بیستم میلادی به خاطر آوریم و هرگز فراموش نکنیم و موکداً باید تصریح کنم که مسئله مسیحیان و حمایت دول غربی و نگرش استعماری از آن‌ها همچنان چشم‌انداز مهمی را در بررسی حوادث دوران معاصر و بحث امنیت ملی آذربایجان تشکیل می‌دهد و تنها وظیفه باقی‌مانده برای ما عبارت خواهد بود از: مطالعه دقیق تاریخ، تقویت حافظه جمعی و اتحاد و وفاق ملی در برابر دشمنان این سرزمین.

منابع و مأخذ:

۱. «ترجمه رئیس گمرکات زنگنه مورخه ۲۸ سرطان ۱۲۹۹ ق». در خصوص ناتوانی آن اداره برای ثبت نام اشخاص و اموال آوارگان آذربایجانی که معروض حملات ارامنه قرار گرفته بودند. نک. سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، شماره سند ۲۴۰۰۰۱۱۲۸.
۲. سازمان کتابخانه و اسناد ملی ایران، سندهای شماره ۲۹۰۰۰۲۹۹۷ و ۲۹۰۰۰۲۹۹۸ و ۲۹۰۰۰۳۶۰۷ و ۲۹۷۰۱۹۸۷۰ و ۳۱۰۰۰۱۱۷۷.
۳. پناهی‌خیای، شهرام. «بررسی ماهیت سیاسی اجتماعی جنبش شیخ محمد خیابانی». پایان‌نامه دکتری تخصصی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ۱۳۸۸.
۴. کسروی، سیداحمد. تاریخ هیجده‌ساله آذربایجان، بازمانده تاریخ مشروطیت ایران، چ ۱۲، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸.
۵. قیام شیخ محمد خیابانی، ویرایش و مقدمه محمدعلی همایون کاتوزیان، چ ۲، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۸.
۶. خاطرات غلام‌خان حشمت اورمیه‌ای: مویه‌های شهر غریب. اورمیه: انتشارات یاز، ۱۳۷۸.
۷. تجدد، سال اول، ش ۲۹ (۱۸ شوال ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۳۳ (۲ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۳۴ (۴ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۳۵ (۱۰ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۳۶ (۱۶ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۴۰ (۳۰ ذی‌قعدة ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۴۳ (ذی‌حجة ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۴۸ (۱۴ ذی‌حجة ۱۳۳۵ ق)؛ ش ۴۹ (۲۱ محرم ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۵۰ (۲۴ محرم ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۵۱ (۲۸ محرم ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۵۲ (۳ صفر ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۵۵ (۱۹ صفر ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۵۷ (۲۶ صفر ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۶۱ (۴ ربیع‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۶۲ (۱۸ ربیع‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۶۴ (۲۵ ربیع‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۶۷ (۵ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۷۱ (۱۹ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۷۳ (۲۶ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۷۵ (۴ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۷۷ (۱۱ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۷۸ (۱۵ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۷۹ (۱۸ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۸۰ (۲۲ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۸۱ (۲۵ جمادی‌الاول ۱۳۳۶ ق).

- (۲۵ جمادی الاول ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۸۲ (۲۷ جمادی الاول ۱۳۳۳ ق)؛ ش ۸۵ (۵ جمادی الآخر ۱۳۳۶ ق)؛ ش ۸۴ (۳ جمادی الآخر ۱۳۳۶ ق) و ش ۵۷، نمره مسلسل ۱۹۳ (۵ شوال ۱۳۳۸ ق).
۸. «بیچاره آذربایجان... بدبخت آذربایجان»، تبریز، سال دهم، ش ۸ (۳ صفر ۱۳۳۸ ق) و همان، سال یازدهم، ش ۴۷ (۱۸ رجب ۱۳۳۸ ق).

Vartzian, Simon. Armenia and the Armenian Question, Boston, Hairenik 1943.

[illegible]

جای اداره

خیابان مجیدیه
 عنوان نشراتی
 تبریز - محله
 شماره تلفن: ۱۷۱
 مدیر و سردبیر: تکی
 تمام مقالات و مکاتبات باید با خط خوانا تحریر و مستقیماً
 به اسم اداره ارسال گردد و در هیچ صورت مسترد
 نشود.

بهای روزنامه

تاریخ موقتی تا اتمام سال اول:

نمبر	نمبر	نمبر
۳۰	۶	تبریز
۱۳	۷	ایران
۱۷	۸	خارج
۲۰		

اعلانات

اعلانات در صفحه اول این هفته نیست
 صفحه ۳ و ۲ ۳ سطر ۲ فران
 ۱ ۱
 (اداره از مضمون اعلانات مسئول نیست)

هفته دو بار نشر میشود.

سال اول : شماره ۸۰ - چهارشنبه ۱۵ خرداد ۱۳۹۶ - ۲۲ جمادی الاولی ۱۳۳۶ - ۵ مارس، ۲۱ فروردین ۱۳۹۸

مصیبت

ارومی، جگر کوشه آذربایجان

تبریز میداند، ارومی درجه جالت است،
 در مرکز آذربایجان کسی را پیدا نمیتوان نمود
 صفت تمیز فجاج، موالیه ارومی، آن شهر
 وژگون بخت را، تحقیق نرسوده، واز
 اول الی آخر، تعلیل واقع اخیر را نشنیده
 شد، همه، تبریزیان، همه برادران داغ
 دیده، هموطنان مقتول ارومیه عزیز، امروز
 فقط یک خیال، یک اندیشه، در سر دارند و
 آن خیال، آن اندیشه عبارت از (ارومی)
 است.

وتمام آذربایجان، یک تکلیف، فقط
 یک تکلیف، فوری را، برعهده هموطنی ویرانگری
 خوش وارد میداند:

تخلیص ارومی!

فقط یک کبک، دردل خود میبرد:

کینه «مروجین تشکیلات غرب»!

آزادی، جلو، میسبی، و
 (پرووکاتور) ها، متوقین رنگارنگ از قبل
 میسبون، دستکورت نظامی با صاحب منصب،
 انگلیس، آمریکایی، فرانسوی و غیره تمام
 ایله، بیگسری، درونی این دودمه است:
«تشکیلات غرب»!

این آذربایجانی خون آشام، این جلوه‌ای
 مردم خوار، این (بابام) های تشنگ برده‌ی
 و معطل فرانسویها، این (آپانی) های دست
 پرورده میسبونهای آمریکایی، این (واندال) های
 صعب سیم، ایله‌ها هان افراد با نظم و دیسیپلین
«تشکیلات غرب» میباشند، که سفارت
 های متفقین در تهران به حکومت ایران پیشنهاد
 میکردند، وعلی رغم دولت ایران از قسود
 قبل آوردند، ایجاد کردند، و به بهانه اینکه
 از (کرد) دفاع خواهند کرد، بجهان ایرانیان
 مسلط گردانیدند.

باشد، ما این نفعه انگلیسها، این هدیه
 آمریکاییها، و این دودم خورین فرانسویهای تمدن
 باب را باکال امتنان و خورسندی قبول میکنیم،
 علی، اگر ثبات آن به دولت قوی شو،
 کت، اگر مقصود انسایت پروروانه آن به

معدت خراب شده، عبارت از این است،
 برای ما خلق دلیلی نیست، چنانچه عدل و حقیقت
 قسم، برای ما بسیار دلپذیر است. . . .
 ما، این ملاطفت متعین انگلیس را چنانچه
 باید، تلقی میکنیم: و باکال سیر و فیات
 خواهم گرفت، خواهم دید، کجای فرانسویها،
 آمریکاییها، و انگلیسها - میسبونها و کاتور
 ها و افسرانهای خودشان را در این اقدامات تشییع
 خواهند کرد، کجای این چیزها دوام خواهد
 داشت. . . .

ما، دست روی دست گذاشته، منتظر
 خواهیم بود، ولی، نمیتوانیم قول
 داد، که، ثقل تحمل گداز برادران سر بریده
 و استه‌های خواهران عقیق و باصصت ارومی،
 ما را، یک لحظه در این وضعیت انتظار و آزادی
 باقی خواهد گذاشت.

خون قربانیان بیگناه تشکیلات غرب در
 پیش چشم ما، حائل هرگونه احتیاط و ملاحظه
 خواهد شد، و تاقی که این اسلحه آلوده
 بخون ایرانی، در دست آزادیها و جلوه‌ها
 خواهد بود، آتش نظام و خونخواهی در
 سینه آذربایجانیان شعله خواهد زد.

ارومی، دریای آتش و خون

روسیا، در اول ورود خودشان سیم
 تشنگ ارومی و ولایات غرب را تصرف شده
 در جین عربست از ایران نیز خراب نموده
 اند، و فعلاً آندوشد پشت در میان ارومی
 و تبریز، بوسه غلبت یافته آذربایجان، دچار
 اختلال گشته است. هنوز دولت اقدامی در
 ترنیم این نواغی اجرا ننموده، و تحریکات نظم
 در میان مرکز ایالت، و ولایات جزو جاری نیست.
 تعلیل واقع اخیر و از تقریرات وارومین
 و قاضی، و تشکیلات زبار خود، و جان
 خود را از انتهای آزادی رها نیند، به تبریز
 میرساند، خلاصه نموده شکار این تقدیم می
 نمایم.

تقریرات سه نفر
 سه نفر از جوانان رشید ارومی، در

محبوبه کبابی آذربایجان بقتل عام و احراق
 شهر، سوار اسب شده، برای اعلام مالوف،
 راه تبریز را پیش گرفته اند، از قرار اطمینان
 رات آرد سه نفر جوان، ماجرای جنوبین
 ارومی از قرار ذیل بوده است.

بهانه آذربایجان

پنج نفر آزادی مسلح، یک نفر (فردانی)
 نام، از سوارانهای ایرانی برخورده در سده
 می آمد، تشنگ سواران را از دست او بگیرند،
 سواران ایرانی، از دادن سلاح خود امتناع
 میورده، آذربایجان تهدید میکنند، و پنج نفر،
 متحصلاً، سواره بکه و تنهای ایرانی را از هر
 طرف اسلحه و توقیف می نمایند. (فردانی)
 یک حرکت دلزده خود را از متفرعین آتو،
 می خلاص گردانیده، در عقب یک دیوار
 کین میکند، و به آذربایجان میگوید که اگر
 پیش نیاید خودی را مدافعه خواهد نمود.
 سه نفر از آذربایجان، برای ترصد حرکت
 سوار ایرانی، در جان ایستاده، دو نفر
 دیگر، برای دعوت هموطنان خودشان بر سر
 جلوه‌ها عازم میشوند.

خیمه جلوه‌ها بشهر

جلوه‌ها که در داخل شهر ارومی هستند،
 عسارت دولتی اداره کرک را تصرف نموده
 نفر و میگزارد قرار داده اند، عده عده
 جلوه‌ها در اطراف شهر و مخصوصاً در غربیهای
 (چارباش) و (عسکرخان) میباشند. همین
 که دو نفر جلو، که با (فردانی) مشاخره
 کرده و از نصب تشنگ او تومعه شده بودند،
 یکبارگی رسید، برادران خودشان را خبردار
 میکنند، دسته های مقور و مقور جلوه‌ها
 که منتظر و مترصد فرست وجاه بوده اند،
 از هر طرف بشهر حمله برده، ایرانیان را در
 هر کجا تشنگ مصادف میشوند، قتل میکنند،
 در مقابل هجوم و حشانه آنها، چیزی برای
 مقاومت ندارند، مردم، زن، بچه، هر چه
 پیش شان یابد، بدون یک ذره ملاحظه،
 باید ترین و سخت ترین ترتیبات میکنند، در
 میان سدهای فاصله تشنگها که از هر طرف
 علی الاصل حال شده، در کوچهای ارومی
 خون ایرانی را جاری میکند، آواز مسلسل
 چند غراده مترالیوز هم شنیده میشود تشنگ
 با داس فولادین کلاه های زره پوش فراوان